

Medea-problemen

door

HERMAN VAN LOOY

De *Medea* van Euripides blijft bestendig in de actualiteit zowel bij de filologen als bij het grote publiek. Bij de eersten vooral omwille van een aantal boeiende problemen, die nog altijd tot tegenstrijdige conclusies leiden, bij het grote publiek omwille van het thema van de wraak op de ontrouwe echtgenoot en de kindermoord. In de volgende bijdrage behandel ik enkele van de meest omstreden passages, met name de Aigeus-episode, de grote monoloog van Medea en de algemene strekking van het werk. In een Appendix worden tenslotte kort enkele zogenoemde Medea-moorden uit het recente verleden in Vlaanderen ter vergelijking opgeroepen.

* * *

Ongewild is Aristoteles in grote mate verantwoordelijk voor de kritiek die de Aigeus-episode treft (vv. 663-763). In de *Poetica* (1461 b) noteert hij zeer terecht dat *alogia* en ongemotiveerde *mochtheria* moeten vermeden worden: ὅταν μὴ ἀνάγκης οὐσῆς μηδὲν χρήσῃται τῷ ἀλόγῳ ὥσπερ Εὐριπίδης τῷ Αἰγεῖ ἢ τῇ πονηρίᾳ ὥσπερ ἐν Ὀρέετῃ τοῦ Μενελάου. Volgens alle commentatoren slaat deze veroordeling op het plots en ongemotiveerd verschijnen van Aigeus in *Medea* zonder dat ze zich daarbij vragen stellen over de toch wel eigenaardige formulering. Indien Aristoteles inderdaad de bewuste passus bedoelt, drukt hij zich wel erg onduidelijk uit. De twijfel wordt nog sterker als men bedenkt dat Euripides eveneens een tragedie onder de titel *Aigeus* heeft geschreven¹. De dativus τῷ Αἰγεῖ is grammatikaal moeilijk tenzij men een verzwegen χρῆται of ἐχρήσατο bijdenkt, maar dan wordt Aigeus zelf het *aloga* wat niet de bedoeling is². Indien men <ἐν> toevoegt, wordt

1. Fragmenten in A. NAUCK - B. SNELL, *Tragicorum graecorum Fragmenta* (Hildesheim 1964) 1-13 en blz. 1027. Zie verder H. J. METTE, *Euripides. Die Bruchstücke*, in: *Lustrum* Bd. 23-24 (1982) blz. 12-15.

2. Geconstrueerd met een persoon betekent χρῆσθαι steeds „omgaan met”, cfr. LSJ s.v. De vertalingen zijn onbetrouwbaar. J. HARDY (Parijs 1932) vertaalt: „D'autre part on a raison de critiquer l'emploi de l'irrationnel ... lorsque c'est sans nécessité aucune que le poète use de l'irrationnel, ainsi le personnage d'Égée dans Euripide”. L. GOLDEN - O. B. HARDISON (Prentice-Hall 1968): ... „as Euripides' handling of Aegaeus in the *Medea*” met als commentaar „His appearance is 'irrational' because it is neither necessary nor probable.

niet langer *Medea* bedoeld maar een of ander ongemotiveerd gebeuren in *Aigeus*. Bij de beoordeling van de Aigeus-passus mogen de woorden van Aristoteles dus zeker niet de doorslag geven. Wat dan wel?

De centrale positie bewijst zonder meer de dramatische relevantie van de passus. *Medea* telt 1419 verzen en de Aigeus-episode beslaat de verzen 663-763, waardoor de tragedie mathematisch nauwkeurig in twee helften wordt verdeeld. In de eerste helft is Medea het weerloos, zij het op wraak zinnend slachtoffer, is Kreon de bestraffer, Iason de zelfingenomen opportunist op zoek naar passende standing; in de andere helft neemt Medea het initiatief in handen, wordt Kreon gestraft en worden Iasons illusies en hij zelf geestelijk en menselijk vernietigd. De wellicht verkeerd geïnterpreteerde kritiek van Aristoteles heeft velen er toe gebracht om het zogen. *alogon* met argumenten te staven of de passus als onbelangrijk af te schrijven³. Het is inderdaad zó dat Aigeus eerder toevallig komt, echter niet als onverwachte redder in nood, want het publiek is psychologisch voorbereid op zijn komst. Van in het begin van het stuk wordt gewezen op het belang van vrienden in nood; de afwezigheid ervan constateren betekent het belang ervan bepleiten. Het koor wijst op de onhoudbare toestand van Medea (v. 431, vgl. 642 vlg.). Zij zelf zoekt een oplossing, cfr. v. 260: ἦν μοι πόρος τις μηχανή τ' ἐξευρεθῆ. In de dialoog met Kreon zoekt ze een toevlucht voor haar kinderen (v. 342). Het koor herneemt het gegeven onder de vorm van een wanhopige vraag v. 359: ποῖ ποτε τρέψῃ; τίνα πρὸς ξενίαν ἢ δόμον; (cfr. ook v. 363: ὡς εἰς ἄπορόν σε κλυδῶνα ...). Overduidelijk in v. 387: τίς γῆν ἄκυλον καὶ δόμουσ' ἐχεγγύουσ' / ξένος παρασχῶν ῥύεται τοῦμὸν δέμας; en v. 390: ἦν μὲν τις ἡμῖν πῦργος ἀφραλῆς φανῆ. Het koor legt in v. 644 nogmaals de nadruk op het leed van wie ἄπολις is en in de 2e antistrophe (v. 655) horen we σε γὰρ οὐ πόλις οὐ φίλων τις ὦκτισεν. Dan verschijnt Aigeus als *philos* en als vorst van *Athene*.

It is simply a bit of Euripidean decor and it dilutes the effect of the play" (blz. 278). Alleen T. V. BUTTREY (*Accident and Design in Euripides' Medea*, AJ Ph 79 (1958) 1-17) noteert scherp „I have no idea what Aristoteles meant, nor even whether he was speaking of Euripides' *Medea*" (blz. 1).

3. P. Corneille (*Médée. Examen* in: *Oeuvres II*, Parijs 1912 blz. 335) formuleert twee bezwaren tegen de passus: „En quoi je trouve deux choses à dire: l'une qu'Aegée, étant dans la cour de Créon, ne parle point du tout de le voir; l'autre, que bien qu'il promette à Médée de la recevoir et protéger à Athènes ... il lui témoigne toutefois qu'au sortir de Corinthe il va trouver Pittheus à Troèzène, pour consulter avec lui sur le sens de l'oracle ... et qu'ainsi Médée seroit demeurée en assez mauvaise posture dans Athènes en l'attendant puisqu'il tarda manifestement quelque temps chez Pittheus, où il fit l'amour à sa fille Aethra, qu'il laissa grosse de Thésée ... Pour donner un peu plus d'intérêt à ce monarque ... je le fais amoureux de Créuse, qui lui préfère Jason". Alle bezwaren van Corneille worden weerlegd door H. ERBSE, *Ueber die Aigeus-Szene der euripideischen Medea*, W.S. 79 (1966) 120-133.

Aigeus komt inderdaad vrij toevallig, maar men kan veel voorbeelden van een dergelijk toeval aanhalen, niet alleen in de oude tragedies maar in alle toneelwerken en vele hedendaagse films, zonder dat de toeschouwer zich daarom bedrogen voelt: Okeanos en Io in *Prometheus*, Herakles in *Alkestis*, Peleus in *Andromache*. In alle „herkenningsdrama's — men denke aan *Ion*, *Iphigeneia in Tauris*, de twee *Melanippe*-drama's, *Kresphontes*, *Ino*, enz. — speelt het toeval een determinerende rol.

Wie beweert dat de Aigeus-episode overbodig is, aangezien Medea als tovenaars en kleindochter van Helios hoe dan ook kan ontkomen — zij vraagt zich trouwens nergens af hoe ze uit Korinthe zal ontsnappen⁴ — vergeet dat Euripides Medea in het handelingsverloop laat optreden als vrouw zonder meer, in een zuiver menselijke situatie. Pas in de exodos manifesteert zich haar goddelijke natuur. Dramatisch gezien is de keuze van Aigeus gelukkig. Hierdoor herinnert Euripides zijn publiek aan de naar alle waarschijnlijkheid vroeger opgevoerde *Aigeus*, waarin Medea als Aigeus' echtgenote optrad en poogde diens zoon Theseus uit te schakelen⁵. Dat het sterke verlangen naar kinderen van de kinderloze Aigeus bij Medea het plan doet rijpen om Iason op zijn beurt van zijn kinderen te beroven, is vaak beweerd, maar ten onrechte. Nergens blijkt dit uit de Aigeus-Medea dialoog. Wel wordt van af de proloogrede door de oude dienaar de dreiging die op de kinderen drukt, duidelijk gesuggereerd⁶. Men mag dit element dus enkel als een stimulans beschouwen waardoor het plan scherper getekend wordt. Euripides bereikt er verder één van die dramatische tegen-

4. De weigering van Aigeus om Medea uit het land te brengen maakt tevens de ontsnapping met de slangenwagen mogelijk. Hierdoor wordt dan verder de gelegenheid geschapen om de laatste dialoog tussen Jason en Medea in te voeren, maar zó dat Jason noch Medea noch de kinderen kan aanraken.

5. Wschl. opgevoerd in het begin van de veertiger jaren. Cfr. T. B. L. WEBSTER, *The Tragedies of Euripides* (London 1967) blz. 77-80.

6. Cfr. v. 36 vlg., 90 vlg., 95, 113, 118; ook het koor v. 183. De dienaar wil ook de kinderen ver verwijderd houden van hun moeder (v. 91 en 101). Volgens E. SCHLESINGER (*Zu Euripides' Medea*, H. 94 (1966) 26-53 spec. 48-49) constateert Medea het belang van het bezit van kinderen door de woorden van Kreon en vervolgens door het gesprek met Jason. Aigeus „bestimmt endgültig den Kindermord“. Volgens G. BRETZIGHEIMER (*Die Medea des Euripides. Struktur und Geschehen*, Tübingen 1968, 111 vlg.) versterkt Aigeus haar plan de kinderen te doden om aldus Jason te treffen, maar doet hij haar anderzijds beter beseffen hoe erg haar eigen lot zal zijn na de moord. Zij wijst er verder op dat in het gesprek met Aigeus, Medea's kinderen opzettelijk verzwegen worden omdat ze toch niet naar Athene zullen meekomen. Voor de betekenis en de zwijgende rol van de kinderen zie ook L. GOLDEN, *Children in the Medea* (*The Class. Bull.* 48 (1971) 10-15). Volgens hem worden de kinderen steeds voorgesteld als „victims of adult passions and hatreds“ (blz. 12) en is een existentieel pessimisme voelbaar in het stuk, spec. in het stasimon waarin het koor de lof van de kinderloosheid zingt (vv. 1090-1115). Dat dit het derde hoofdthema van het stuk zou zijn naast „a woman whose love has turned to hatred“ en „a man who loves no longer“ is zeker onjuist.

stellingen mee, die typisch zijn voor hem : Aigeus die zó naar kinderen verlangt, verbindt er zich onder ede toe een kindermoordenaars gastvrij op te nemen die hem kinderen belooft⁷. De toevallige komst van Aigeus fungeert verder als onmiddellijke aanleiding tot het 3e stasimon waarin de lof van het gastvrije Athene gezongen wordt, dit in contrast tot het ongastvrije Korinthe, dat Medea en haar kinderen smadelijk verjaagt. De tijdsomstandigheden — net voor het uitbreken van de Peloponnesische oorlog — zijn hier zeker niet vreemd aan. De Athener Aigeus zal bovendien zijn eed trouw blijven en vormt aldus een levendig contrast tot de meinedige Iason⁸; daarom formuleert Medea dan ook voor hem de vriendelijke wens καὶ τὸς ἄλβιος θάνοις (v. 715) en voor Iason de vervloeking οὐ δ' <ε> ... κατθανῆ κακὸς κακῶς (v. 1386)⁹.

De monoloog van *Medea* (v. 1012-1080) bezet in de discussie sinds zeer lang de eerste plaats; de laatste drie verzen ervan waren reeds in de oudheid beroemd en werden derhalve vaak geciteerd¹⁰, maar lokken ook nu nog tegenstrijdige interpretaties uit. Medea sluit haar monoloog af met volgende overweging :

καὶ μανθάνω μὲν οἶα δρᾶν μέλλω¹¹ κακά,
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,
ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς.

7. Het is ook typisch voor Medea om een vader te treffen via zijn kinderen : Aietes door de dood van Absyrtos, Pelias gedood door zijn dochters, Kreon door zijn dochter, Jason vernietigd door de dood van de kinderen. Cfr. M. SHAW, *The female intruder: women in fifth-century drama* (Class. Phil. 70 (1975) 255-266 spec. blz. 259).

8. A. RAUBER (*Die Medea des Euripides im Lichte biologischer Forschung*, Leipzig 1899) ziet in Aigeus enkel de contrastfiguur t.o.v. Iason en overdrijft heel zeker als hij noteert „eine Kontrastfigur darf eher unvorbereitet kommen aus dem einfachen Grunde, weil sie durch ihren eigenen Gegensatz, dem Iason, schon vorbereitet ist“ (blz. 34). J. R. DUNKLE (*The Aegaeus Episode and the Theme of Euripides' Medea*, TAPhA 100 (1969) 97-107) ziet in Aigeus een opportunist uit op eigen voordeel : „As a microcosm of the whole play the Aegaeus-scene ... mirrors the self-interested opportunism and chaotic irrationality which dominates the play“ (blz. 107). Volgens hem domineert „self-interest“ het hele stuk dat zo een illustratie wordt van de overweging van de paedagoog ὡς πᾶς τις αὐτὸν τοῦ πέλας μάλλον φιλεῖ (v. 86). In zijn optiek is alleen Kreon in zijn verhouding tot zijn dochter „selfless“!

9. Cfr. ook H. ZUGER, *The Aegaeus Episode and the Poetic Structure of Euripides' Medea*, *The Class. Bull.* 49, (1972) 29-31. C. BLITZEN (*The Senecan and Euripidean Medea*, *The Class. Bull.* 52 (1975) 86-8) ziet het nog anders : „Aigeus' main structural function is to strengthen the foolishness of Jason who values his sons so little“.

10. o.a. door Ploetarchos, Loekianos, Aristeides, Clemens Alexandrinus, Galenus (bis), Synesios, Hierokles, Arrianos, Simplicios (bis), Albinus.

11. v.l. τομῆσω verkozen o.a. door Méridier zonder ernstige redenen; verdedigd door A. MÉHAT (REG 86 (1973) XXIV-XXV) „τομῆσω donnant une note morale à l'action, paraît préférable au plus neutre δρᾶν μέλλω“. Page daarentegen beschouwt de variante als de ingreep van een acteur (*Commentary ad loc.*)

In de vertaling van E. de Waele :

„en ik bevroed voor welke daad ik sta.
Thans haalt de wrok het op mijn lang verzinnen,
en dat is wel de bron van alle leed”¹².

L. Méridier vertaalt :

„Oui, je sens le forfait que je vais oser ; mais la passion l'emporte sur mes résolutions, et c'est elle qui cause les pires maux aux humains”¹³.

U. Von Wilamowitz :

„vor welcher Tat ich steh' begreif ich wohl,
doch stärker ist das Herz als die Bedenken,
das heftige Herz. Ach zu den ärgsten Sünden
verführt uns unstes Herzens Leidenschaft”¹⁴.

Nog steeds in de zelfde zin lezen we bij R. Warner :

„But stronger than all my afterthoughts is my fury,
Fury that brings upon mortals the greatest evils.”¹⁵

Nu heeft Albrecht Dihle uitgerekend deze verzen als kernstuk genomen voor een eerder persoonlijke opvatting van de Medea-figuur¹⁶. Hij vertaalt als volgt : „Ich werde gewahr, wie schlimm ich mich zu verhalten anschicke, aber meine Gefühle und Emotionen sind stärker als der Plan die Kinder umzubringen”, m.a.w. Medea is *niet* besloten de kinderen te doden, integendeel : haar θυμός, dit zijn haar „Gefühle und Emotionen”, in casu haar moederliefde, is sterker dan de moordplannen. Even verder vertaalt Dihle het eerste vers door „ich realisiere, wie *schimpflich* zu verhalten ich mich anschicke”. Dihle erkent zelf dat deze verzen — de twaalf citaten bewijzen het overduidelijk — een van de belangrijkste *loci classici* zijn waarin geponeerd wordt dat een verkeerde handeling mogelijk is tegen beter weten in (θυμός versus βουλευματα) en dat ze een element vormen in de discussie over Sokrates' stelling dat juist inzicht (ἐπιστήμη) leidt tot juist handelen (ἀρετή). Hij adstrueert zijn stelling met een aantal argumenten. Op enkele daarvan wil ik ingaan. Met het eerste argument scoort hij in zekere mate een punt, met name de betekenis van βουλευματα. Dit woord waarvoor Euripides een duidelijke voorkeur heeft, betekent

12. E. DE WAELE, *Medea* (Antwerpen 1976³).

13. L. MÉRIDIÉ, *Euripides* T.1. (Parijs 1925).

14. U. v. WILAMOWITZ, *Griechische Tragödien III* (Berlijn 1916).

15. R. WARNER, *Euripides* (Chicago 1959). De vertalingen van E. BUSCHOR, M. DELCOURT, EBENER enz. gaan alle in dezelfde richting.

16. A. DIHLE, *Euripides' Medea* (Heidelberg 1977, Sitzungsberichte d. Heidelb. Ak. d. Wiss., Philos. histor. Klasse, 1977, 5), spec. blz. 12 vlg.

inderdaad nergens „vernunftige Ueberlegung“, maar verwijst steeds naar *konkrete* plannen, in *Medea* herhaaldelijk de plannen om de bruid van Jason en haar eigen kinderen om het leven te brengen. „Es wäre höchst verwirrend für den Zuschauer würde es ausgerechnet im epigrammatisch zugespitzten Schluss des Monologs eine ganz andere Bedeutung erhalten“ (blz. 13). Het woord komt 43 maal voor in Euripides, waarvan 39 maal in het meer-
voud, wat de concrete betekenis bovendien versterkt. Acht maal wordt het in positieve zin gebezigd, 13 maal in negatieve en 22 maal in neutrale betekenis. De toegevoegde adjectieven bestrijken dezelfde gamma: zowel σοφός, χρηστός als κακός en θανάσιμος of νεανικός en καινός komen voor. Vers 1079 buiten beschouwing gelaten, horen we het woord acht maal in *Medea* waar het telkens door „plannen, besluiten of beslissingen“ kan vertaald worden. V. 270 kondigt de koorleidster de komst van Kreon aan met de woorden Κρέοντα ... καινῶν ἄγγελον βουλευμάτων. Jason richt zich tot Medea met de aanmaning (v. 449) φερούση κρισσόνων βουλευματα, „de beslissingen van machtigeren“. Elders worden steeds „plannen“ bedoeld¹⁷. In de monoloog zegt ze tweemaal, telkens wanneer de twijfel haar bekruipt: χαίρέτω βουλευματα (vv. 1044 en 1048) „weg met die plannen“. In de listige „Trugrede“ tot Jason vleit ze hem: „ik die in feite jouw plannen had moeten steunen“ (v. 886). Rest nog de interpretatie van v. 1079 „mijn θυμός is sterker dan mijn βουλευματα“. De geciteerde vertalingen tonen de moeilijkheid. Buschor schrijft „der klare Verstand“, Wilamowitz „die Bedenken“, R. Warner „my afterthoughts“, Ebener „meine Einsicht“. Paley noteert in zijn commentaar „βουλευματα would here seem to mean that counsel and deliberation which leads her to see the real atrocity of her designs but over which anger has the mastery „passion is stronger than my judgement“ or than the better views resulting from the μάθησις”¹⁸. Na μανθάνω van v. 1078 voelt men zich eerder geneigd μαθημάτων te lezen waarmee de eenstemmige overlevering echter in strijd is¹⁹. H. Diller heeft de oplossing

17. Cfr. v. 372 Medea „mijn plannen“, v. 769 na het gesprek met Aigeus bezigt Medea een maritieme metafoor „een veilige haven voor mijn plannen is zichtbaar“; v. 772 tot het koor „nu zal ik je al mijn plannen uiteenzetten“.

18. F. A. PALEY, *Euripides I* (London 1872) blz. 141.

19. μαθήματα komt voor *Hekabe* v. 814. Μαθημάτων was lang geleden bij mij opgekomen als mogelijke conjectuur. Nu lees ik ze ook bij H. ERBSE, *Zum Abschiedsmonolog der euripideischen Medea*, *Archaiognosia* 2. 1 (1981) 66-82, spec. blz. 78. H. STADTMUELLER (*Beiträge z. Textkritik der euripideischen Medea*, Heidelberg 1976) stelde καλῶν voor in pl.v. ἐμῶν, KOEHLI (geciteerd door Erbse) φρονημάτων.

H. Erbse voegt er aan toe „ich setze aber hinzu, dass sich dieser Vorschlag nicht wahrscheinlich machen lässt, sondern nur als Möglichkeit angesehen werden darf“. Ook H. STROHM (*Euripides. Interpretationen zur dramatischen Form*, München 1957, blz. 103 aant. 1) meent dat βουλευματα niet als „Stichwort für die Gegenwart des θυμός“ kan gekozen worden, maar enkel slaat op het voorgaande μανθάνω: „Die Leidenschaft ist stärker als das richtige Wissen Medeas, dass sie 'Schlimmes' tut“.

voor het probleem gezocht in een andere verklaring voor κρείσσων dat hier *niet* „sterker dan” zou betekenen maar „heersend over”: de thymos beheerst mijn plannen en de βουλευμάτα staan dus in dienst van de thymos. De geciteerde voorbeelden overtuigen echter niet: Euripides gebruikt κρείσσων gevolgd door gen. of door ἤ steeds met de betekenis „sterker dan” (wat Diller trouwens toegeeft); in klassiek proza treft men wel κρείσσων aan in de door Diller gepostuleerde betekenis²⁰.

Het tweede argument van Dihle betreft vanzelfsprekend de tegenpool van τῶν βουλευμάτων nl. θυμός. Hij geeft hieraan de vage en eerder neutrale betekenis van „meine Gefühle und Leidenschaften”, onder verwijzing naar v. 865 waar het koor reageert op de eerste mededeling van Medea's wraakplan met de woorden:

... οὐ δύναση
 παιδῶν ἰκετᾶν πιτνότων
 τέγξαι χέρα φοινίαν
 τλάμονι θυμῶ

wat hij vertaalt: „du wirst nicht die Kraft haben, die Hand mit ihrem Blut zu beflecken, noch dein θυμός es zulassen”. Maar ook deze tekst is op zijn minst dubbelzinnig, omdat τλήμων in goede of slechte zin kan geïnterpreteerd worden en hier veeleer de betekenis „driest, stoutmoedig, vermetel” past. Wanneer we ook voor θυμός de tekst overlopen, blijkt de stelling van Dihle zeer zwak op dit punt. In v. 8 vermeldt de oude voedster de liefde die Medea opvatte voor Jason: ἔρωτι θυμὸν ἐκπλαγεῖσ' Ἰάσονος. V. 108 drukt ze haar vrees uit dat er een storm op komst is: μεῖζονι θυμῶ. In v. 879 waar Medea Jason om de tuin leidt, zegt zij, na een aantal geveinsde verwijten tot zich zelf: οὐκ ἀπαλλαχθήσομαι θυμοῦ; om even verder te zeggen οὐκ εἰσὶ μὲν μοι παῖδες..., waar θυμός dus zeker niet verwijst naar haar liefde voor de kinderen maar wel naar haar wrok en woede²¹. Tenslotte zegt Medea in de monoloog (v. 1056) tot zichzelf μὴ δῆτα, θυμέ, μὴ σύγ' ἐργάση τάδε, waarbij ze haar

20. H. DILLER, Θυμός δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων H. 94 (1966) 267-275 (= *Kl. Schriften* (1971) 359-369). In het door hem geciteerde vb. uit de *Bakchen* v. 880 wordt κρείσσων zonder gen. gebruikt, met de betekenis van een „sterke hand” (J. ROUX (Parijs 1970) vertaalt „sa main dominatrice”). Cfr. verder LSJ s.v. „having control over, master of esp. desires and passions” Democr. 214 (τῶν ἡδονῶν), Xenoph. Cyr. τοῦ ἔρωτος, Plato *Phdr* 232 a αὐτῶν etc. W. STEIDLE (*Studien zum antiken Drama* (München 1968) 152-168) aanvaardt de interpretatie van Diller en begrijpt „von meinen Plänen her gesehen ist der θυμός der stärkere”; zo ook H. ROHDICH (*Die Euripideische Tragödie*, Heidelberg 1968) blz. 64. Ook G. A. SEECK (*Euripides, Medea 1059-1068: a problem*, GRBS 9 (1968) 291-307) aanvaardt de interpretatie van Diller (blz. 292).

21. V. 1152 zegt Iason — in het bodeverhaal — tot zijn bruid die misnoegd het hoofd afwendt bij het zien van Medea's kinderen: οὐ μὴ δυσμενῆς ἔση φίλοις / παύση δὲ θυμοῦ...

θυμός bezweert de plannen *niet* uit te voeren²². Hierbij verwijst ik eveneens naar drie fragmenten, die bijzonder relevant zijn, met name uit *Archelaos* (257 N²)

πολλοὺς δ' ὁ θυμὸς ὁ μέγας ὤλεσεν βροτῶν
ἢ τ' ἀξυνεσία, δύο κακῶ τοῖς χρωμένοις,

uit *Telephos* (718 N²) ὥρα σε θυμοῦ κρείσσονα γνώμην ἔχειν
en ten slotte uit een niet geïdentificeerd stuk ὁ θυμὸς ἀλγῶν ἀσφά-
λειαν οὐκ ἔχει (1039 N²).

Het derde argument van A. Dihle sluit aan bij het vorige, meer in het bijzonder bij v. 1056, de uitroep van Medea μὴ δῆτα θυμέ, μὴ σὺ γ' ἐργάσῃ τάδε, waarbij hij volgende commentaar levert: „In der Abwehr eines θυμός, der sie recht eigentlich zur Tat antreibt, wäre das einschränkende σὺ γε gar nicht verständlich”. Een verwijzing naar Denniston moge volstaan, waar deze noteert, dat γε bij persoonl. voornaamwoorden niet enkel beperkend kan zijn maar eveneens nadruk gevend²³.

Vervolgens beweert Dihle dat Medea zelf nergens vermeldt dat passies als jaloeziesheid en haat haar wraak bepalen; ze citeert volgens hem alleen haar gekrenkt eergevoel. Ook wanneer men moderne „Medea” processen naleest²⁴, zal de daderes nooit zulke gevoelens bekennen. Uit de daden en de uitlatingen blijkt zonder meer de drijfveer; bovendien zegt Medea duidelijk dat ze haar ontrouwe man wil treffen en doen boeten (cfr. o.a. v. 765, 767, 1047, 1398).

Een volgend argument puurt Dihle nogmaals uit v. 1079: καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά en vertaalt „ich realisiere, wie schimpflich zu verhalten ich mich anschicke” eraan toevoegend „in dem ich den Mordplan zur Wiederherstellung meiner Ehre nicht ausführe. Δρᾶν, vor allem mit einem neutralen Objekt wie κακά oder τάδε, bezeichnet oft gerade nicht das aktive Tun sondern das Verhalten, das durchaus, in Passivität, im Vermeiden der Tat bestehen kann”²⁵. Ondanks de bewering dat nog andere voorbeelden in *Medea* te vinden zijn voor een dgl. betekenis van δράω heb ik ze niet gevonden. Dihle citeert wel²⁶ als vb. v. 1019 en 927

22. Cfr. verder v. 176 waar het koor zich afvraagt: εἴ πως βαρύθυμον ὄργαν ... μεθεῖη, v. 271 Kreon tot Medea: σὲ τὴν σκυθρωπὸν καὶ πόσει θυμουμένην, v. 883 Medea tot Iason over zich zelf: ταῦτ' ἐννοήσασ' ἡσθόμεν ἄβουλίαν / πολλὴν ἔχουσα καὶ μάτην θυμουμένη. Kan men wellicht ἀβουλία „onberadenheid, onbedachtzaamheid” beschouwen als het tegendeel van βουλευματα?

23. J. D. DENNISTON (*The Greek Particles*, Oxford 1970²) p. 122 noteert terecht dat γε vaak „seems otiose”; vooral μὴ σὺ γε „is common”.

24. Zie appendix blz. 193-197.

25. Blz. 14.

26. Opm. 22 blz. 35-37.

δράσω τάδε waar duidelijk dient begrepen te worden „ik zal dat doen” en v. 1042 τί δράσω wat hij ten onrechte vertaalt als „Wie soll ich mich verhalten”. Dat κακά in v. 1079 in het licht van de kindermoord *zeker* niet betekent „schimpflich” hoef ik niet te verklaren.

Tenslotte is Dihle van oordeel dat het koor *na* de monoloog van Medea „keineswegs” gelooft dat Medea zinnens is de kinderen te doden, want dan zou het nooit zulk een rustig en diepzinnig lied kunnen zingen. Vooraleer daar op in te gaan, wil ik wijzen op wat wel het zwakste punt is in het artikel van A. Dihle nl. zijn interpretatie — of gebrek hieraan — van v. 1080 ὅσπερ μεγίστων αἰτίος κακῶν βροτοῖς, waar hij κακῶν in morele zin opvat²⁷; in het licht van zijn algemene interpretatie bedoelt hij wschl. dat toegeven aan de gevoelens van moederliefde het verlies van het (heroïsche) eergevoel betekent. Het zou in zijn opvatting logischer zijn v. 1080 te beschouwen als de latere toevoeging van iemand die aan θυμός de traditionele betekenis wil geven.

Tegen de voorgestelde interpretatie pleit verder de absolute consensus uit de oudheid. Bovendien weerstaat deze verklaring niet aan een kritische evaluatie. Alleen het eerste argument vereist ten slotte een antwoord. Twee oplossingen bieden zich aan: ofwel corrigeren in μαθημάτων wat eerder onwaarschijnlijk is, gezien de eensgezinde traditie, ofwel βουλευμάτα opvatten als „redelijke overwegingen”; betekenis die door vele voorbeelden bevestigd wordt. Hoe dan ook eindigt de monoloog op de beslissing de kinderen te doden. Er is echter meer.

De monoloog, zoals overgeleverd, bestaat duidelijk uit twee delen, nl. v. 1021-1055 en 1056-1080. Medea richt zich eerst tot de kinderen in zeer dubbelzinnige taal, echter niet voor het koor of het publiek dat nog de verzen 792 vlg. hoort weerklinken: ... τέχνα γὰρ κατακτενῶ / τᾶμ' οὔτις ἔστιν ὅστις ἐξαιρήσεται. Medea vermeldt de hoop die nu vernietigd is, ooit de kinderen te zien opgroeien, de steun die ze nooit van hen zal krijgen, enz. Bij de woorden „jullie zullen je moeder nooit meer met eigen ogen aanschouwen, want nu treden jullie een ander leven in” kijken de kinderen hun moeder verwonderd-vragend aan. Hieraan kan Medea's moederhart niet weerstaan: χαίρέτω βουλευμάτα τὰ πρόσθεν. Ze verwerpt het moordplan om een andere mogelijkheid onder

27. V. 1080 komt praktisch niet ter sprake tenzij in a. 22 blz. 35: ... „und natürlich kann κακός und κακόν beides, die moralische und auszermoralische Komponente enthalten. Das gilt sicher für *Med.* 1080, wo vom Uebergewicht des θυμός als Ursache grosser — moralischer und auszermoralischer — Uebel gesprochen wird”.

ogen te zien, nl. de kinderen mee naar Athene nemen²⁸. Deze oplossing welt even op in haar gemoed, maar de wraakgevoelens en de vrees een voorwerp van spot te zijn halen de bovenhand. Nu stuurt ze de kinderen het huis in en besluit met de woorden $\chi\epsilon\iota\rho\alpha$ $\delta'\omicron\upsilon$ $\delta\iota\alpha\phi\theta\epsilon\rho\omega$ „Mijn hand zal niet versagen”²⁹. Na een kreet van smart waarbij ze zich de gruwelijke daad realiseert, spreekt ze haar $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ aan, wil haar kinderen sparen en neemt nog even de idee terug op de kinderen mee naar Athene te nemen $\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\iota$ $\mu\epsilon\theta'$ $\eta\mu\omega\upsilon\upsilon$ $\zeta\omega\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ $\epsilon\upsilon\phi\rho\rho\rho\nu\omicron\sigma\acute{\iota}$ $\sigma\epsilon$. Idee die ze onmiddellijk weer vergeet met de woorden „Nee, bij de Hades en de goden-wrekers / gebeurt het nooit dat ik mijn eigen kroost / tot krenking aan de vijand overgeef!” (1059-1061). De verzen die daarop volgen (v. 1062-1063) keren terug als vv. 1240-1241 en worden daarom in de monoloog door bijna alle uitgevers geschrapt. Daarop vindt Medea een nieuwe motivering om haar plannen door te voeren, daar het onherstelbare intussen in het paleis gebeurd is. Haar woorden laten voor het koor en het publiek geen plaats voor twijfel:

„Zo dan betreed ik 't zware jammerpad
en stuur hen uit op nog veel zwaarder weg!”

Nu wil ze plots nog een laatste maal haar kinderen (die ze v. 1053 het huis heeft ingestuurd) toespreken. Na enkele sentimentele verzen volgen dan de laatste drie, meest besproken verzen van de monoloog:

„en ik bevroed voor welke daad ik sta.
Thans haalt de wrok het op mijn lang verzinnen,
en dat is wel de bron van alle leed!”

Dat het tweede deel problemen oproept is wel duidelijk. Het herneemt in feite het eerste deel dat goed en evenwichtig gestructureerd is: besluit tot kindermoord, aarzeling met alternatieve (onmogelijke) oplossing (7 vv.), terugkeer tot eerste besluit (7 vv.) eindigend op de harde woorden $\chi\epsilon\iota\rho\alpha$ $\delta'\omicron\upsilon$ $\delta\iota\alpha\phi\theta\epsilon\rho\omega$. Tot de moeilijkheden van deel twee behoort o.a. de rol van de kinderen die blijkbaar het duidelijke bevel van v. 1053 niet opgevolgd hebben, wat erg ongewoon is. Verder keren de vv. 1062-3 zoals gezegd terug als vv. 1240-1. In de gedachtengang van deel twee schijnen ze me goed geïntegreerd en vormen (min of meer) de brug naar

28. Méridier in navolging van Kvičala beschouwt ten onrechte v. 1045 als geïnterpoleerd. Er is geen alternatief nu dat het onheil in het paleis geschied is. Als zij de kinderen niet meeneemt, zullen de Korinthiërs hen ter dood brengen.

29. Vert. E. de Waele.

v. 1064, dat zelf een dubbel probleem oproept: wat betekent ταῦτα — de aanslag in het paleis of de kindermoord? —, en wat is het onderwerp van ἐκφεύζεται? „De prinses”, die in het voorgaande helemaal niet vermeld wordt, of ταῦτα? ³⁰ Waarheen verwijst ἐκεῖ (v. 1073)? Wanneer men (o.i. ten onrechte ³¹) v. 1063 schrapt, dan bevat het tweede deel van de monoloog geen enkele *duidelijke* verwijzing naar het moordplan, wat toch wel vreemd overkomt. Bovendien wordt met v. 1078 een tegenstelling „beter weten” versus „kwaad doen” ingevoegd, die elders niet voorkomt in deze tragedie ³².

Vanaf Th. Bergk ³³ zijn er dan ook stemmen opgegaan om ofwel het hele tweede deel ofwel enkele verzen te schrappen ³⁴. Zelfs

30. Enkele voorbeelden van interpretatie: H. D. VOIGTLÄNDER (*Spätere Uebersetzungen im grossen Medea-monolog*, *Phil.* 101 (1957) 215-237): πέπρακται „Es ist getan” „ταῦτα kann nur allgemein den Kindermord meinen. ἐκφεύζεται *musz* aktivisch als Prädikat zu ταῦτα verstanden werden: die Tat wird nicht entfliehen, d.h. sie wird sich nicht vermeiden lassen” (blz. 224). Wilamowitz kwam tot dezelfde betekenis door ἐκφεύζεται in passieve zin te interpreteren „es ist nicht zu vermeiden”. E. CHRISTMANN (*Bemerkungen zum Text der Medea des Euripides*, Heidelberg 1962) veronderstelt een lacune waarin de aanslag vermeld werd en waarnaar ταῦτα refereert. Glauke is onderwerp van ἐκφεύζεται. M. D. REEVE (*Medea 1021 - 1080*, *CQ* 22 (1972) 51-61) acht dit laatste onbegrijpelijk voor de toeschouwers; H. ERBSE (o.c. blz. 73) ziet hier geen moeilijkheid in. Enz.

31. Logische samenhang is in de passus van v. 1062 tot 1068 ver te zoeken en het is m.i. onjuist Medea's innerlijke gespletenheid hiervoor verantwoordelijk te stellen. Onafhankelijk van de opvatting dat het hele tweede gedeelte op interpolatie berust, kan men de volgorde wijzigen en tevens v. 1064 corrigeren. Indien men inderdaad leest in volgorde 1065-6-4 (πάντως πέπρακται τέχνα κοῦκ ἐκφεύζεται) 1062 - 1063 - 1067, dan wordt de hele passus duidelijk en biedt ἐκφεύζεται geen moeilijkheid meer. Samengevat: (1065-6) „Thans wordt de bruid verteerd ... Dat weet ik goed. (1064) In elk geval is het voltrokken en de kinderen zullen niet ontkomen. (1062-3) Hoe dan ook moeten ze sterven en dus zullen wij ze doen. (1067) Maar ik ...”

32. Op de vraag of we hier midden het sokratische debat zitten („video meliora proboque: deteriora sequor, Ovidius, *Metam.* VII 20-21) kan ik hier niet ingaan. B. SNELL heeft steeds deze stelling verdedigd (*Die Entdeckung des Geistes* (1975⁴) blz. 120 vlg. en 226 vlg., uitgebreid in *Szenen aus gr. Dramen* (1971) blz. 55 vlg.). Polemiekt tegen Sokrates wordt verworpen door J. MOLINE, *Euripides, Socrates and Virtue*, *H.* 103 (1975) 45-67 (Medea is „a most unlikely mouthpiece” blz. 53). Cfr. ook O. ZWIERLEIN, *Die Tragik in den Medea-Dramen* (Literaturwissenschaftliches Jahrbuch, NF 19 (1978) 27-63 spec. blz. 35 „Wenn man sich bei der Bestimmung des tragischen Gehaltes von den berühmten Versen 1078 ff. leiten lassen müsste, wäre man gezwungen einen Widerstreit zwischen Leidenschaft und besserem Wissen in das Stück hineinzutragen, der dort sonst keine Rolle spielt”).

33. Th. BERGK, *Griechische Literaturgeschichte III* 512 a. 140 (Berlijn 1884): „Offenbar liegt uns diese Scene in doppelter Bearbeitung vor”.

34. Enkele standpunten uit de recente literatuur: MÜLLER, *SIFC* 25 (1951) 65-82 schrapt de vv. 1056-1080 op grond van inwendige criteria. De grondige en gedetailleerde repliek van H. D. VOIGTLÄNDER (*Spätere Uebersetzungen im grossen Medea-Monolog*, *Ph.* 101 (1957) 217-237) wordt door sommigen als definitief beschouwd, wat ze zeker niet is. Voor hem is de monoloog een voorbeeld van „groszartige Einheit” (blz. 237). Na χεῖρα δ'οὐ διαφθέρω „*musz* die Gegenseite sich wieder melden” (blz. 224). Waarom, zegt hij echter niet. E. CHRISTMANN, o.c. (1962) veronderstelt een lacune na v. 1058, wat weinig oplost. G. A. SEECK (o.c.) schrapt enkel 1060-1063 als „the only acceptable solution to the whole problem” (blz. 303), maar M. D. REEVE (o.c. blz. 53) vindt terecht dat „So far from solving the problems in 1064, the deletion of 1060-3 aggravates them”. Hij beschouwt heel het tweede deel als geïnterpoleerd. Vóór hem had G. BRETZIGHEIMER (*Die Medea des Euri-*

wanneer men de logica in het tweede deel poogt te herstellen door de verzen te lezen in de voorgestelde orde én met de correctie van het duistere vers 1064 nl. 1065-66 -64 (τέκνα i.p.v. ταῦτα) -62 -63 -67 enz. (zie a. 31), blijven m.i. te veel onduidelijkheden en problemen, zo dat ik me sterk geneigd voel om inderdaad het hele tweede deel als geïnterpoleerd te beschouwen (v. 1056-1080). De interpolatie moet vanzelfsprekend zeer hoog opklimmen en kan als een typische „actor's interpolation” uit de 4e e. beschouwd worden toen de voorkeur ging naar pathos en een zekere sentimentaliteit. Hierbij denkt men onmiddellijk aan Neophrons *Medea* waarvan de bewaarde fragmenten onmiskenbare vergelijkingspunten bieden³⁵. Maar ook Dikaiogenes, Karkinos II en wellicht Biotos schreven een *Medea*-tragedie³⁶. Mogelijk werd aan een van deze werken ontleend. Hoe dan ook, het is de heftige tweestrijd van Medea die is blijven voortleven én in de talrijke citaten spec. van v. 1079 en in de vele epigrammen, beelden en vooral het beroemde schilderij van Timomachos van Byzantion, dat Caesar aankocht voor de tempel van Venus Genetrix te Rome³⁷.

Zoals boven gezegd, beweert A. Dihle, dat het koor na de aankondiging van de moord nooit zulk mooi en diepzinnig stasimon kan aanheffen. Het is inderdaad een rustig, beschouwend lied dat in hoofdzaak aanknoopt bij ἄλλως ἄρ' ὕμᾱς ... ἔξετρεφάμην en vlg. (v. 1029 vlg.). Het koor heeft echter zijn oordeel over de kindermoord reeds vroeger uitgesproken (tweede strofe van het derde stasimon). Het weet dat de kinderen hoe dan ook ten dode opgeschreven zijn. Men kan trouwens verder verwijzen naar het eerste stasimon waarin het koor helemaal *niet* reageert op de bedreiging die Medea zonder enige versluiering heeft uitgesproken aan het adres van Kreon, diens dochter en Jason.

pides. Struktur und Geschehen, Tübingen 1968) tegen elke schrapping gepleit. O. ZWIERLEIN (o.c. 1978) deelt de opvatting van M. D. Reeve, terwijl H. LLOYD-JONES (*Euripides, Medea 1056-1080, Würzb. Jahrb. d. Altertumswiss.* NF 6 (1980) 51-59) enkel vv. 1059-1063 als geïnterpoleerd verwerpt.

35. Voor Neophron cfr. *TrGF* sub 15; D. PAGE, *Medea* (Oxford 1938, 1955³ blz. XXX-XXXVI); B. SNELL, in *Szenen* blz. 199-205; C. BARONE, *Neofrone e la Medea di Euripide* (RFIC 106 (1978) 129-136) en G. XANTHAKIS-KARAMANOS, *Studies in Fourth-Century Tragedy* (Athene 1980) blz. 173-177. Over het probleem Neophron (of twee dichters van dezelfde naam van wie een in de 4e e. zou hebben geleefd) spreek ik me hier niet uit. Gelijkenissen als Neophron, fr. 2 v. 1 τί δράσεις, θυμέ; βούλευσαι καλῶς... of v. 9 οὐ μὴ προδώσεις, θυμέ, σαυτὸν ἐν κακοῖς kunnen moeilijk toevallig zijn.

36. Voor Dikaiogenes cfr. *TrGF* sub 52, Karkinos II sub 70, Biotos sub 205.

37. Onder de talrijke epigrammen met Medea als onderwerp, verdienen vooral aandacht: VII 354, IX 345, XVI 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142 en 143. Medea's woede en wrok wordt bijna in elk epigram aangeduid door θυμός.

Voor het schilderij van Timomachos cfr. L. SÉCHAN, *Études sur la Tragédie grecque dans ses Rapports avec la Céramique* (Parijs 1926) spec. blz. 397 vlg.

Door zijn ongewone en onjuiste verklaring van de laatste twee monoloogverzen wil A. Dihle de macht van de *thymós* verminderen, omdat hij een nieuwe interpretatie van de Medea-figuur wil geven; Medea beantwoordt volgens hem volledig aan de archaische mannelijke erecode die spot en minachting als het allerergste beschouwt³⁸. Haar onafhankelijkheid schrijft hij toe aan de superioriteit van haar verstand; dat Medea inderdaad *sophē*³⁹ is en iedereen op dat gebied overtreft, is duidelijk uit haar dialogen met Kreon, Aigeus en Jason. Telkens haalt ze haar slag thuis. Maar het is fout te beweren, dat ze het „männlich-kriegerisches Lebensideal” heeft verkozen. Bij haar eerste optreden (v. 214 vlg.) blijkt integendeel dat ze teruggetrokken en in grote bescheidenheid leefde, bevreesd voor haar eigen *sophia* die eventueel verkeerd zou kunnen geïnterpreteerd worden. Als ze zich te Korinthe zou gedragen als een krijgshaftige, agressieve virago, zouden de Korinthische vrouwen haar niet de sympathie betuigen zoals ze nu wel doen. Zij voelt zich inderdaad *ἡτιμασμένη*, maar ook en wellicht op de eerste plaats *ἡδικομένη*⁴⁰, bedrogen en in de steek gelaten door Jason die het hele stuk door van woordbreuk beschuldigd wordt⁴¹. Zij wordt tevens als vreemde in een Griekse omgeving getekend⁴², positief in haar onveranderlijke trouw die ze ook eist van de tegenpartij, negatief in haar gewelddadigheid. Zij heeft bovendien veel meer psychologisch inzicht dan Jason en heeft vaak nagedacht over haar situatie; ze is bewust van haar misdaden tegenover haar familie in het verre Kolchis en weet dat Jason het huwelijk met haar nu beschouwt als een hinderpaal om een nieuwe carrière uit te bouwen. Haar aanvoelen van het aangedane onrecht wordt aangescherpt door haar eenzaamheid, het erkennen van haar anders zijn (*εἰμὶ διάφορος*), anders dan de Griekse vrouwen die hun lot en hun verdrukking gelaten dragen⁴³. Daarbij sluit haar sterk heimwee naar haar vaderland aan, samen met de wetenschap dat ze zelf elke

38. Ook E. BRYSON BONGIE, *Heroic elements in the Medea of Euripides* (TAPhA 107 (1977) 27-56) legt de nadruk op de „masculine nature” van Medea.

39. Ze is *δεινή* en *σοφή* in ieders ogen, ook zichzelf noemt ze aldus. Cfr. 44, 298, 304, 539.

40. Cfr. v. 26, 314, 265 en 20, 435, 696.

41. *προδοῦναι* is in alle vormen het woord dat past bij Jason (v. 17, 489, 578), hij is een *ψεύδορκος* en *ἀναίδης*. Op de eden en het gegeven woord wordt bestendig nadruk gelegd. Cfr. de interessante beschouwingen van St. FLORY, *Medea's right hand: promises and revenge*, TAPhA 108 (1978) 69-74.

42. In sommige moderne versies van de Medea-sage wordt het „vreemd zijn” van Medea dik in de verf gezet. Zo verschijnt ze als een negerin in de bewerking van Hans Henry JAHN (1926). Ook als „la bonne sauvage” komt ze voor, een eenvoudige vrouw uit een vreemd land, die plots in de decadente, neurotische grootstad wordt geprojecteerd.

43. De eerste die durfde reageren tegen haar man, was de vrouw van Alkibiades; zij verliet de echtelijke woonst en wilde scheiden (cfr. Ploetarchos, *Alk.* 8. 4-5).

terugkeer onmogelijk heeft gemaakt door haar wandaden uit liefde voor Jason⁴⁴. Bovenal is Medea diep ongelukkig⁴⁵, zo noemt ze zichzelf, maar zo noemen haar ook de oude dienaressen, de paidagogos, de vrouwen van het Koor. Jason van zijn kant verschijnt als de antiheld; van de jeugdige heros op het Argoschip rest slechts de naam. Hij heeft alleen oog voor eigen voordeel en in zijn mateloze zelfgenoegzaamheid en mateloos egoïsme is hij zich niet eens bewust van het ergerlijke karakter van zijn ontrouw⁴⁶. Onder al diegenen die het *Medea*-thema behandeld hebben, is Euripides de enige die er in slaagt alle karakterelementen tot een homogeen geheel te verwerken, zodat men in *zijn* Medea gelooft veel meer dan in de creaties van vele modernen die telkens een facet te sterk belichten. Het is het samenspel, soms synchroon soms in opeenvolging, van alle constituerende elementen in de juiste dosering die de persoonlijkheid van Medea vormen en tevens de ultieme uitbarsting aanvaardbaar maken.

De hypothesis op naam van Aristophanes van Byzantion vermeldt dat het Medea-thema „bij geen van beide andere tragici voorligt”. Deze informatie heeft alleen betrekking op Medea-te-Korinthe, want Sophokles had wel twee tragedies geschreven over de vroegere lotgevallen van Medea te Kolchis⁴⁷. Euripides was blijkbaar in zijn eerste scheppingsperiode door de gestalte van Medea geboeid, aangezien hij drie tragedies aan haar wijdde, nl. *Peliades* (opgevoerd in 455), de bovenvermelde *Aigeus* en *Medea* (431). Dit laatste stuk stamt alleszins uit de periode, toen hij zich vragen stelde in verband met liefde, de relatie man-vrouw en dgl.⁴⁸. Ondanks de bewering dat Euripides teruggetrokken leefde, had hij een open oog voor de realiteit van het dagelijkse leven. Er moeten te Athene heel wat „war-brides” (Blaklock) geweest zijn en door de lange afwezigheid en verre reizen naar de Pontos zullen

44. De Symplegaden in v. 1-2 symboliseren de onmogelijkheid van elke terugkeer.

45. *τάλαινα* en *δυστανος* zijn typische adjectieven voor Medea (v. 96, 132, 149, 277, 435, 442, 511, 996 enz.).

46. Merkwaardig is in dit opzicht de lof van Griekenland en de opsomming van de voordelen die ze nu kent (v. 536 vlg.). Voor de Jason figuur cfr. o.a. A. BURNETT, *Medea and the Tragedy of Revenge* (Cl. Ph. 68 (1973) 1-24). Voor een psychoanalytische interpretatie van de verhouding Medea-Iason cfr. M. SHAW, *The female intruder: women in fifth-century drama* (Cl. Ph. 70 (1975) 255-266). Jason heeft een verdediger gevonden in R. B. PALMER, *An Apology for Iason*. (Cl. Journ. 53 (1957) 49-55): eens terug in Griekenland is Jason „the hero that was” (Blaklock) en heeft nu als Griek te maken met Griekse problemen.

47. Met name *De Vrouwen van Kolchis* (S. RADT, *TrGF Soph.* blz. 316-320) en de *Skytische Vrouwen* (ibid. blz. 415-418). Cfr. R. AÉLION, *Euripide héritier d'Eschyle* (Parijs 1983) blz. 289-293.

48. O.a. de twee *Hippolytos*-drama's, de *Kretensische Vrouwen*, *Alkestis*, *Sthenoboa*, *Phoinix*, *Alkmene*, *Danae*, *Ino*. Cfr. T. B. L. WEBSTER, *The Tragedies of Euripides* (London 1967).

ook wel heel wat jonge Atheners een vrouw uit het verre land hebben meegebracht. In een vorige periode, nl. voor de strenge wet van Perikles van 451-450 die het burgerrecht sterk inperkte, huwden heel wat Atheners en niet van de minsten, een vreemde vrouw, vaak uit het Noorden. Omstreeks 431 zal hun aantal wel flink geslonken zijn, daar eventuele kinderen uit dergelijke relatie gesproten, niet langer erkend werden, maar de huiselijke conflicten en problemen bleven. „Devenue prospère et commerçante”, schrijft O. Reverdin, „leur ville s’était peuplée d’esclaves d’origine barbare. Des centaines d’Enipo⁴⁹, séduites par leurs maîtres, ont dû mettre au monde des centaines de petits Archiloque. Ces bâtards étaient de père athénien mais de mère barbare et servile”⁵⁰. Hoe vaak zijn deze „liaisons dangereuses” niet uitgemond in de wederzijdse bekentenis :

„Zwaar heb ik gefaald
toen ik mijn vaderhuis verliet, op 't woord
vertrouwend van een man, een Griekse man ...”

(v. 800-804) en

„Thans zie ik, ik die blind was
toen ik uit verre land en woon u bracht
in 't Griekse huis ...” (v. 1329-1331).

Medea kreeg slechts een derde prijs na Euphorion en Sophokles. Was het wellicht omdat sommige juryleden zichzelf al te scherp herkenden in Jason ?

APPENDIX

In vele stukken is Euripides er in geslaagd om via de omweg van de mythus de tragische realiteit van het dagelijks bestaan uit te beelden. Wie het thema van *Medea* als onrealistisch en vreemd aan onze tijd beschouwt, vergist zich in grote mate. Een beperkt en fragmentair onderzoek in de archieven van het Gentse rechtsgebied

49. De moeder van Archilochos.

50. O. REVERDIN, in *Grecs et Barbares* (Fondation Hardt, Genève 1962 blz. 115-116). Cfr. ook E. M. BLAIKLOCK, *The male characters of Euripides* (Wellington N.Z. 1952) blz. 21-35 ; K. J. RECKFORD, *Medea's first Exit*, *TAPhA* 99 (1968) 329-359 spec. blz. 341 ; D. L. PAGE o.c. blz. XIV ; E. J. JONKERS (*Mag men van slechte mensen giften aannemen ? Hermeneus* 40 (1968) 9-13) noteert terecht dat Medea zich beschouwt als gehuwd volgens natuurrechtelijke opvatting ; de eden, en de rechterhand van Iason vormen een religieuze band versterkt door het bezit van kinderen. Jason echter bekijkt zijn relatie vanuit een Grieks legalistisch standpunt ; voor hem is Medea een *pallakè*.

geeft een ander beeld⁵¹. De bedoeling is hier niet een criminologisch onderzoek te bieden, maar wel naar verificatie en illustratie van het Medea-gegeven te zoeken. Kindermoord komt helaas meer voor dan men denkt. Enkele cijfers. In een overzichtelijk artikel geeft T. Harder cijfers voor Denemarken⁵². Op 540 gevallen van moord waren er voor de periode 1946-1960, 266 kinderen, waaronder 32 pasgeboren; de dader was meestal de moeder. Tussen 1900 en 1924 waren in Engeland 388 vrouwen geïnterneerd van wie 166 wegens kindermoord. Harder wijst er op dat een hoger percentage kindermoorden niet noodzakelijk verwijst naar een lager beschavingspeil. Dit laatste dient m.i. wel genuanceerd te worden. Tussen de jaren 1945-1955 kwamen in het rechtsgebied Gent 32 gevallen van kindermoord ter kennis van het parket, in de meeste gevallen gepleegd door jonge moeders: 17 jaar (1 geval), 18 j. (1), 19 j. (5), 22 j. (3), 23 j. (2), 26 j. (2). Achttien waren ongehuwd. Sociale status: 8 zonder beroep, 6 fabrieksarbeidster, 4 dienstmeisje, 2 herbergmeid. Zes stamden uit een stadsmilieu, elf uit een landelijk milieu en de meesten behoorden duidelijk tot de minder goede klasse. Eigenaardig mag heten dat in zeer ruime mate verzachtende omstandigheden worden aanvaard, volgens de psychiater en wetsdokter P. Ghysbrecht tot 90 %. Vaak volgen er zelfs vrijspraken. In zijn bekend boek over moord en zelfmoord beschrijft P. Ghysbrecht de diverse vormen van kindermoord⁵³. Niet zo zeldzaam is het doden van een kind ten gevolge van een zware depressie, die optreedt na de geboorte en waarbij de moeder uit het evenwicht is geraakt. Hier gaan materiële, psychologische, endokrine en biologische factoren samen en maken dat de jonge moeder „het niet langer aankan”. Een dergelijke depressie kan ook later optreden en zelfs chronisch worden en leidt tot een sterke agressiviteit gepaard met schuldcomplexen en angstgevoelens. Wanneer een dergelijke moord onmiddellijk na de geboorte plaats grijpt, wordt ze beschouwd als een psychologisch ekwivalent van abortus en is derhalve niet relevant voor het Medea-model. Moord op opgroeiende kinderen kan het gevolg zijn van sociale of/ en seksuele frustraties. De daderes handelt in dit geval uit haat, soms tegenover het kind maar meestal tegenover de vader. Aan de basis ligt dan seksuele bezitswens of ijverzucht t.o.v. de vader, mede het gevolg van bepaalde egoïstische karaktertrekken bij de daderes. Dit soort moord dat vaak in reactieve, depressieve toestand begaan wordt,

51. Graag bedank ik hier proc.-gen. G. Verhegge, die me de toelating gaf de dossiers door te kijken.

52. T. HARDER, *The Psychopathology of Infanticide*, (1967).

53. P. GHIJSBRECHT, *Psychologische Dynamik des Mordes. Analyse einer existentiellen Grenzsituation*. (Europäische Verlagsanstalt) blz. 138-145.

heet in de criminologische literatuur Medea-moord. De daderes wil op de eerste plaats de vader treffen; wanneer sterke remmingen optreden, kan de daad leiden tot zelfvernietiging. Het komt vaak voor dat deze vrouwen reeds eenmaal, soms verscheidene malen, gepoogd hebben zelfmoord te plegen of er mee bedreigd hebben. In diverse gevallen gaat de moord op het kind gepaard met een poging tot zelfmoord. In vele gevallen wordt na de daad het motief van bezorgdheid om de toekomst van het slachtoffer aangebracht⁵⁴. Medelijden met het kind, dat door de vader verlaten is, geen blijde toekomst voor zich heeft, wordt als argument post factum geciteerd. De echte grond is meestal te zoeken in sociale frustraties. Jaloersheid, het niet willen afstaan van een kind na echtscheiding, het niet gunnen aan een andere vrouw, dat alles speelt een grote, soms een doorslaggevende rol. Heimwee — sterk aanwezig als het een vreemdelinge betreft — en een gevoel van verlatenheid kunnen bijkomende motieven zijn die zwaar doorwegen⁵⁵. Vaak is de daderes een eenzaat of een vreemde met aanpassingsproblemen⁵⁶. Zij ziet geen zin meer in het leven, wat vaak betekent, dat zij *haar* zin in het leven niet kan doorzetten, soms omdat ze té veel van de anderen verlangt.

Vooraleer enkele voorbeelden te vermelden uit het recente verleden, een woord over een film. Pasolini's *Medea* is voor ons opzet niet interessant, wel *A dream of Passion* (Vrouwenkreet) van J. Dassin, omdat hier de intrige mede berust op een werkelijke Medea-moord te Athene gepleegd door een jonge Amerikaanse vrouw op haar *drie* kinderen. Terwijl zij opgesloten zit in de gevangenis te Athene wordt gerepeteerd voor een opvoering van Euripides' *Medea*. De hoofdactrice (gespeeld door Melina Mercouri) ziet in Medea een vrouw die zich afzet tegen de tirannie van de man, tegen zijn ontrouw en verwaandheid. Als publicitaire stunt worden de twee Medea's geconfronteerd in een pijnlijke scène, maar langzamerhand dringt dan het wezenlijke van het drama door. *Medea*, wordt voor haar het drama van de liefde die doodt, van de passie die het evenwicht verstoort en de mens naar de afgrond voert. Brenda, de moordenares, was een vreemde in Athene, volledig geconcentreerd op haar man. De ontrouw van de man breekt het wankle evenwicht, de enige zekerheid verdwijnt. Brenda, die nooit van Medea had gehoord, treft dan de man in zijn dierbaarste bezit, zijn drie kinderen. Haar verder leven, ondanks

54. Cfr. *Medea* v. 1060-1061, 1238-1239.

55. Cfr. *Medea* o.a. v. 166, 252, 328, 483, 502, 604; typische adjectieven voor Medea zijn μόνη, ἔρημος en ἔπολις.

56. Cfr. *Medea* o.a. v. 222 vlg. 238 vlg., 509 vlg.

de vlucht in een zoeterige onwerkelijke vroomheid, is een hel en volkomen zinloos tenzij als boete.

De realiteit hoeft men echter niet in de film te zoeken, ze ligt dichterbij ons. Ondanks de bewering dat kindermoord meer door vrouwen begaan wordt, wat statistisch correct is, constateerde ik, dat tussen 1974-1978 vijf mannen te Gent terecht stonden voor kindermoord. In 1974 vermoordde een 28 jaar oude vader zijn vijfjarig dochttertje door verstikking en wilde vervolgens zelfmoord plegen. Zijn vrouw had hem verlaten en hij wilde onder geen beding zijn dochttertje afstaan. Hij verklaarde o.a. dat „diegenen die weg zijn, de besten zijn” en dat „met twee weg zijn” de enig goede oplossing was. Het tweede geval dateert uit 1978: hier wou een man zelfmoord plegen door met zijn auto in de Leie te rijden: de twee inzittende kinderen (3 en 1 jaar) verdronken, hij zelf werd gered. Hij wilde zich hoofdzakelijk op zijn schoonmoeder wreken die te veel beslag legde op zijn vrouw en kinderen. Voor de daad had hij op een bierviltje geschreven „dat hij voor zijn kinderen zonder vader geen uitweg zag” en zo besloten had ze mee te nemen in zijn wanhoopsdaad. De zaak werd beschouwd als een ongeval, kwam enkel voor de correctionele rechtbank en de dader liep een veroordeling van twee jaar op. Vergelijkbaar hiermee zijn twee andere gevallen, een uit 1979 en een uit 1974. In het ene geval doodde een vader, in casu een onderwijzer, zijn twee dochters uit wraakgevoelen omdat hij met iedereen in onmin leefde en ook op het professionele vlak moeilijkheden had. In het tweede geval was de oorzaak te vinden in grote jaloersheid ten overstaan van de schoonouders. Nog in 1978 doodde een man zijn achtjarig dochterje om zich te wreken op zijn vrouw van wie hij gescheiden leefde. Hij verklaarde tijdens het onderzoek, helemaal geen spijt te hebben over het gebeurde, wel integendeel „Ik ben blij, zo staat genoteerd, dat ik mijn vrouw op die manier gekwetst heb, al spijt het mij voor het kind”⁵⁷. Hij gaf zijn vrouw de schuld van alles, van zijn aftakeling, eenzaamheid, drankzucht enz.⁵⁸. De volgende twee gevallen kunnen op vele punten met *Medea* vergeleken worden. In 1979 mislukte een vierenvieftigjarige vrouw te Geraardsbergen in een zelfmoordpoging; voor haar dochterje (5 jaar) was het te laat. Zij was duitse van geboorte, met sterk heimwee naar het geboorteland. Haar gevoel van onbegrepenheid en eenzaamheid verergerde in grote mate toen bleek dat haar man een minna-

57. Cfr. de woorden van Medea v. 817 οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα δηχθείη πόσις, 1046 τί δεῖ με πατέρα τῶνδε τοῖς τοῦτων κακοῖς λυποῦσάν en 1398 σέ γε πημαίνουσα.

58. Hij beweerde verder dat hij tot zijn misdaad gestimuleerd was door een TV aflevering van een Amerikaanse politie-serie (Kojak)!

res had en op echtscheiding aanstuurde. Verscheidene getuigen gaven de schuld aan de man die zijn vrouw tot wanhoop en levensmoetheid gedreven had. Ze hield oneindig veel van haar dochtertje en getuigde „Ik kan U verzekeren, dat ik er niets kan aan doen dat ik nu nog in leven ben”. Haar zelfmoord was niet geveinsd maar ze wilde vooral beletten dat haar man het kind zou hebben. Volgens het psychiatrisch verslag stond de dochter centraal in haar gevoelsleven en juist omwille van die symbiose wilde ze haar kind in de dood meetrekken. In de bundel stond eveneens genoteerd: „Dat hierbij ook een wraakneming ten opzichte van haar echtgenoot aanwezig was, mag als zeker aangenomen worden”.

In juni 1980 werden in een huurvilla te Knokke twee jonge kinderen gedood. Aanvankelijk bekende de moeder de moord, later wijzigde ze haar verklaring. In de persverslagen over het proces dat in 1982 gepleit werd, las men meer dan eens de naam Medea. Zo schreef *La libre Belgique* (3.04.82): „Pour le ministère public, il s'agit de meurtres commis par une moderne Médée pour se venger dans ce qu'il avait de plus cher, d'un mari qui la délaissait”. De vrijspraak — ook Medea ontkwam! — was volgens sommigen het gevolg van een onnauwkeurig vooronderzoek zodat de verdediging argumenten te over had om twijfels op te roepen bij de jury-leden. Twee maanden daarna kwam eveneens te Gent het proces voor tegen een 34 jarige vrouw uit Aalter die haar dochterje vermoord had uit wraak op de vermoedelijke vader, die haar in de steek had gelaten. Heel dit drama was aan de zelfkant van de maatschappij gesitueerd en ook hier hielden de getuigen staande dat de vrouw, die in mizerabele omstandigheden leefde, haar kind in feite zeer graag zag.